# ELEMENTE DE SOCIOLINGVISTICĂ ÎN SCRIERILE LUI G. IVĂNESCU[1]

FLORIN-TEODOR OLARIU*

„Faptele lingvistice sânt reflexul unor fapte istorice, de ordin politic" (Ivănescu 1948: 351).

Majoritatea exegezelor de istorie a limbii române abordează acest domeniu într-o manieră devenită clasică, și anume aceea a prezentării evoluției respectivei limbi pe epoci istorice, în cadrul cărora este urmărită, sincronic de această dată, modalitatea în care cele patru mari compartimente ale limbii (fonetică, morfologie, sintaxă și lexic) se structurează, ca urmare a acțiunii conjugate a factorilor interni și a celor externi. Fie că avem în vedere scrieri cu caracter declarat didactic (*Istoria limbii române*, coord. Florica Dimitrescu, 1978), fie că ne referim la exegeze științifice fundamentale pentru domeniul abordat (cele două volume ale *Istoriei limbii române* elaborată de Ovid Densusianu, 1961 – ediția J. Byck, *Istoria limbii române* redactată de Al. Rosetti, 1978, sau cele două volume din tratatul academic de istorie a limbii române, 1965–1969), majoritatea acestor lucrări urmăresc dezvoltarea limbii române mai ales prin prisma evoluției sistemului lingvistic (cele patru compartimente menționate mai sus), această evoluție fiind rareori pusă într-un context mai larg, de factură istorică, culturală sau politică.

Un caz aparte în acest sens îl constituie *Istoria limbii române* a lui G. Ivănescu, o lucrare care încearcă în mod deliberat să depășească tradiția românească[2] printr-o abordare mult mai complexă și dinamică a spațiului etnolingvistic est-romanic. Oricine se apropie de cartea lui Ivănescu poate constata, fie și numai la o sumară

[1] Această lucrare a fost realizată în cadrul Proiectului „Societatea bazată pe cunoaștere – cercetări, dezbateri, perspective", cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, POSDRU/89/1.5/S/56815.

* Academia Română, Filiala din Iași, bd. Carol I, nr. 8, România.

[2] Tradiția în cauză este prezentă și la nivelul studiilor europene de profil, o lucrare ilustrativă pentru acest stil de analiză a istoriei unei limbi fiind cartea lui A. Dauzat, *Histoire de la langue française*, publicată în 1930.

ALIL, t. LIII, 2013, București, p. 265–283

BDD-A1180 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:28 UTC)

trecere în revistă a conținutului[3], că se află în prezența unui alt mod de a privi domeniul luat în discuție, în sensul că evoluția limbii române este pusă în strânsă legătură cu evoluția istorico-politică a întregului spațiu vizat prin tema abordată, transformările lingvistice ce au avut loc de-a lungul timpului în cadrul respectivului areal fiind poate pentru prima dată atât de strâns corelate cu un întreg set de factori externi sistemului lingvistic[4]. Dacă împrejurările istorice ce au însoțit și, în bună măsură, au determinat apariția și dezvoltarea limbii române erau, în cele mai bune cazuri, doar menționate în celelalte lucrări de profil, de această dată componenta lingvistică a romanității orientale este plasată într-un cadru istoric și cultural mult mai larg, în care cauzalitățile de ordin politic, social sau economic se susțin reciproc în configurarea identității spațiului etnocultural avut în vedere. În acest sens, atunci când autorul precizează metodologia folosită în redactarea acestei opere de maturitate, opțiunea sa de a acorda un loc important factorilor externi în elucidarea evoluțiilor fonetice este formulată în mod explicit: „Dacă, în prezenta lucrare, n-am dat explicații prin factorul material (baza de articulație), [...] am urmărit în schimb să arătăm cum structurile sociale au permis sau au împiedicat manifestarea lor [a schimbărilor fonetice, n.n.]. Ținta noastră principală a fost aceea de a pune istoria limbii în legătură cu istoria poporului, fără a neglija dezvoltările interne, analogice, provocate de structura sistemului morfotic și lexical" (Ivănescu 1980: 20–21).

Această viziune complexă asupra fenomenului lingvistic caracterizează întreaga operă a lui Ivănescu, ea fiind prezentă încă din primele sale lucrări apărute în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", începând cu anul 1934 (cf. Ivănescu 1982). Ceea ce se poate, însă, evidenția ca o latură cu adevărat originală a acestei viziuni lingvistice, despre care, după cunoștințele noastre, s-au spus mai puține lucruri și asupra căreia vom insista în cadrul lucrării de față, este abordarea marcat sociolingvistică pe care Ivănescu o promovează atât în lucrările sale teoretice, cât și în luările de poziție pe diverse teme, cum ar fi, de exemplu, cele de cultivare a limbii. Văzută ca „studiu al limbajului în contextul său sociocultural" (Baylon 2002: 35), sociolingvistica își găsește în lingvistul ieșean

[3] Dimensiunea sociolingvistică a demersului ivănescian reiese și din formularea titlurilor unor capitole sau subcapitole: *Rolul claselor sociale și al structurilor sociale în determinarea structurii și dezvoltării limbilor* (Ivănescu 1980: 10); *Condițiile sociale care au dus la formarea limbii române și a poporului român* (*ibidem*: 177); *Evenimentele etnice și sociale de pe teritoriul locuit de români din secolul al X-lea până în secolul al XIV-lea și reflexele lor lingvistice* (*ibidem*: 367); *Dezvoltarea socială, economică și culturală a poporului român de la 1878 până astăzi; reflexele ei lingvistice* (*ibidem*: 709) etc.

[4] Ivănescu a adoptat această perspectivă ce introduce „un punct de vedere evolutiv" asupra istoriei limbii încă de timpuriu, fie în articole și lucrări, fie în luări de poziție cu referire la unele lucrări de specialitate, în această ultimă categorie încadrându-se, de exemplu, recenzia la primul volum din *Istoria limbii române* a lui Al. Rosetti, intitulat *Limba latină*, recenzie apărută în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" din 1938; aici, poziționându-se critic în raport cu viziunea de ansamblu propusă de Rosetti asupra evuluției limbii române, Ivănescu menționează: „istoria limbii, astfel cum e concepută de Densusianu și Rosetti, este numai *lingvistică sincronică* sau *statică*, și anume descrierea stărilor succesive ale unei limbi, ba chiar numai a celor atestate prin texte", o astfel de istorie a limbii, „concepută ca o serie de gramatici succesive", implicând în mod inevitabil, conform lingvistului ieșean, o serie de erori de perspectivă asupra temei cercetate (Ivănescu 1938a: 305).



unul dintre principalii săi susținători și promotori pe teren românesc, elemente de macrosociolingvistică[5] fiind decelabile în cele mai importante scrieri ivănesciene. În cele ce urmează vom încerca să argumentăm poziția noastră, propunând dintru început, după o lectură a unora dintre cele mai importante texte scrise de Ivănescu, o clasificare a temelor de sociolingvistică prezente în aceste scrieri în conformitate cu trei mari domenii de analiză specifice disciplinei amintite:

1. Limbă și națiune/etnie/rasă;
2. Limbă și clasă socială;
3. Limbă și educație/planificare lingvistică [6].

Dacă punctul de plecare al temei noastre de cercetare l-a constituit *Istoria limbii române* – o lucrare de maturitate, cu caracter de sinteză pentru întreaga operă lingvistică a autorului ieșean –, pentru a reliefa dimensiunea sociolingvistică a respectivei opere ne vom întoarce către termenul *a quo* al acesteia, altfel spus, către primele articole apărute, așa cum precizam mai sus, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" (BIFR). Această opțiune analitică a venit din dorința firească de a observa maniera în care viziunea de tip „socio" (formată, după cum însuși Ivănescu menționează cu numeroase ocazii, sub influența școlii sociologice a lui A. Meillet) s-a manifestat mereu în scrierile sale pe cele trei coordonate deja amintite.

## 1. Limbă și națiune/etnie/rasă

Conceptele de «etnie» și «rasă», configurate și utilizate mai întâi în teoriile sociologice, au devenit destul de rapid variabile urmărite și în cercetările de sociolingvistică (cf. Milroy, Gordon 2003: 108–114). Examinând „raporturile pe care le întreține comunitățile cu propria lor limbă și cu celelalte limbi" (Moreau 1997: 143), aceste două concepte operative sunt utilizate cu preponderență în descrierea comportamentelor (socio)lingvistice pe care comunitățile/grupurile entice le dezvoltă în coprezență.

La Ivănescu conceptul de «rasă» este luat în discuție încă din primul său articol, intitulat *Din fonetica evolutivă a limbii române (cu câteva discuții de fonetică generală)* și publicat în cel de-al doilea număr din BIFR (Ivănescu 1935). Într-o consistentă notă de subsol ce se desfășoară de-a lungul a patru pagini (dintre

[5] Dihotomia *microsociolingvistică/macrosociolingvistică* reprezintă o distincție de bază în lucrările de profil, demersul de tip „micro" fiind rezervat, în general, analizei comportamentului și interacțiunilor verbale la nivelul individului sau al grupului, în timp ce demersul de tip „macro" are ca obiect de studiu interacțiunile lingvistice la nivel comunitar sau intercomunitar (Boyer 2001: 16–18; cf. și Calvet 1998: 92–102).

[6] Aceste concepte operative («etnie», «națiune», «clasă socială», «planificare lingvistică» etc.) au constituit puncte de interes în teoria sociolingvistică încă de timpuriu, în lucrări devenite clasice pentru domeniu, cum ar fi cea a lui Peter Trudgill: *Sociolinguistic: An Introduction* (Trudgill 1974), și au rămas până astăzi repere analitice ale domeniului în discuție (cf. Moreau 1997, Milroy, Gordon 2003, Ammon *et al.* 2004–2006, Llamas *et al.* 2007).

BDD-A1180 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:28 UTC)

care două sunt acoperite aproape în întregime de explicațiile respectivei note, aspect ce amintește de stilul ilustrului său profesor, A. Philippide – savant care, la rândul său, a făcut adesea referiri în scrierile sale la conceptul de «rasă»), tânărul, pe atunci, lingvist ieșean urmărește raportul dintre schimbările fonetice ale unei limbi și „rasa" care o vorbește. Având ca punct de plecare pentru considerațiile sale un articol semnat de J. van Ginneken și intitulat *La biologie de la base d'articulation*, unde sunt demonstrate diferențele de sisteme fonetice între rasele dolihocefale și cele brahicefale, Ivănescu aderă la această teorie, susținând că „singurele explicații valabile ale variației sistemelor fonetice (cuprinse fiind toate aptitudinile articulatorii) și ale variației schimbărilor fonetice de la un dialect la altul sau de la o limbă la alta sânt acelea care pun aceste variații în legătură cu deosebiri de rasă" (Ivănescu 1935: 138). Ca urmare a acestei poziții teoretice, lingvistul ieșean va combate și acea componentă a teoriei substratului care explică unele schimbări fonetice prin acțiunea factorilor interni specifici sistemului lingvistic, arătând că este necesar să punem în legătură evoluțiile lingvistice atribuite până acum dezvoltării interne a sistemului mai degrabă cu rasa, înțeleasă ca un concept eminamente antropologic, această opțiune teoretică având ca fundament convingerea că „în realitate toate schimbările fonetice ale unei limbi sânt determinate de rasa poporului care vorbește acea limbă" (*ibidem*: 139). În aceste condiții, orice popor nou care se aseamănă din punct de vedere rasial fie cu unul mai vechi, a cărui continuare este, fie cu altul cu care se învecinează și cu care, drept consecință a acestei proximități, a intrat într-un proces de metisaj etnic, va dezvolta în mod independent aceleași schimbări fonetice pe care le vom regăsi și la poporul mai vechi sau la cel vecin, ca urmare a factorului rasial comun ce stă la baza tuturor celor trei comunități/ faze lingvistice.

Pe lângă noțiunea de «rasă», Ivănescu mai folosește în nota menționată alți doi termeni cu o puternică încărcătură sociolingvistică, și anume cel de «comunitate», pus în strânsă legătură cu cel de «rasă» și având, ca și acesta, o funcție marcat identitară în raport cu grupul lingvistic, precum și cel de «popor». Deși sunt utilizați în bună măsură ca termeni sinonimici pentru a circumscire factorul etnic, prezența acestei triade terminologice: «rasă» – «comunitate» – «popor» în argumentarea propriei poziții teoretice arată că suntem în prezența unei viziuni la baza căreia autorul plasa încă din debutul carierei sale științifice un program de cercetare de factură marcat antropologică, așa cum transpare și dintr-o constatare cu caracter conclusiv prezentă în nota luată de noi în discuție: „[...] pentru prima oară s-a arătat de ce cutare sistem fonetic sau schimbare fonetică convine cutărei rase și de ce cutare altele convin altor rase. Este desigur nevoie de numeroase cercetări în această direcție, până ce se va ajunge ca toate caracterele sistemelor fonetice și toate schimbările fonetice să fie puse în legătură cu caracterele antropologice (anatomice) ale indivizilor vorbitori" (*ibidem* : 138).

Ca și la înaintașul său, A. Philippide, această legătură între limbă/transformări lingvistice și națiune (popor) va deveni o constantă a teoriei lingvistice ivănesciene. Ea va fi prezentată, susținută și argumentată ori de câte ori autorul va avea ocazia,



fie în lucrări de mai mică dimensiune, fie în lucrări de sinteză, cum ar fi *Istoria limbii române*. Referindu-ne la acest ultim volum, putem constata că raportul dintre limbă și poporul care o vorbește este luat în discuție încă din primul capitol, dedicat principiilor dezvoltării lingvistice, acolo unde Ivănescu expune *in nuce* liniile esențiale ale teoriei sale asupra cauzelor schimbării lingvistice. Pentru autorul ieșean cele două entități sunt strâns relaționate în procesul apariției și, ulterior, al evoluției lor, componenta lingvistică reprezentând un parametru fundamental în circumscrierea identitară a unei comunități etnice: „Procesul de formare a unei limbi noi este și procesul de formare a unui popor nou; sau, mai exact, numai procesul de naștere a unei limbi noi ne îngăduie să vorbim de nașterea unui popor nou, întrucât un popor se caracterizează întâi de toate printr-o limbă proprie, care persistă de-a lungul întregii sale existențe" (Ivănescu 1980: 11). Dezvoltând la maximum această idee a interrelaționării factorului lingvistic cu cel etnic, Ivănescu va ajunge la a postula o identitate *de facto* a conceptelor de «limbă» și «popor», în sensul că acestea devin, practic, interșanjabile: „[...] procesul de etnogeneză (etnogonie) se reduce la un proces de glotogeneză (glotogonie) și a vorbi despre un proces etnogonic înseamnă a vorbi despre un proces glotogonic. Atunci când se vorbește despre formarea unui popor nu se poate evita – ba chiar se impune – să vorbim despre formarea limbii lui, și invers. De aceea, în istoria unei limbi, se impune, adesea, ca, în loc de limba respectivă, să se vorbească despre poporul respectiv" (*ibidem*: 12).

Fie că ne referim, așadar, la lucrări de tinerețe, fie că luăm în considerare scrieri din perioada de maturitate, în ambele cazuri pot fi găsite luări de poziție care să susțină interesul constant pe care Ivănescu l-a arătat raportului dintre limbă, pe de o parte, și etnie/popor/rasă, pe de altă parte.

## 2. Limbă și clasă socială

Analiza raportului dintre limbă și clasă socială a constituit încă de la începutul sociolingvisticii ca demers autonom unul dintre pilonii săi de bază. A urmări maniera în care practicile lingvistice diferă în funcție de statutul socio-economic al indivizilor sau al grupurilor a reprezentat o miză majoră pentru acest domeniu relativ nou în sfera științelor limbajului, co-variația limbă/structură socială fiind unul dintre parametrii pe care s-a fundamentat demersul sociolingvistic. În acest sens, menționăm că una dintre cercetările exemplare, pe ale cărei metodologii și rezultate s-a bazat sociolingvistica variaționistă în calitatea acesteia de primă metodă de analiză în câmpul de cercetare ce avea să devină tot mai larg și mai complex al sociolingvisticii, a fost ancheta de teren întreprinsă de William Labov – unul dintre părinții fondatori ai sociolingvisticii – în anii '60 ai secolului trecut asupra corelației între variația fonetică și variația socială existentă în engleza vorbită la New York[7].

[7] Cf. William Labov, *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, University of Pennsylvania Press, 1972. În același an Labov publică un alt volum: *Sociolinguistic*

BDD-A1180 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:28 UTC)

Relația dintre limbă și clasă socială implică luarea în considerare a patru mari probleme (Baylon 2002: 78–79):

a) *definirea a însăși noțiunii de «clasă»*, aceasta fiind un construct teoretic ce a apărut mai întâi în câmpul sociologiei;

b) *descrierea și folosirea limbii*, cu referire directă la noțiunea de «sociolect»;

c) *explicarea schimbării lingvistice*, analizându-se modalitatea în care inovațiile lingvistice sunt motivate din punct de vedere social;

d) *construirea unei teorii lingvistice*, ca urmare a faptului că variația sociolingvistică trebuie să intre în definirea obiectului de studiu al lingvisticii.

Revenind la scrierile lui Ivănescu, vom spune dintru început că această a doua componentă asupra căreia vom insista în cele ce urmează, și anume raportul dintre *limbă* și *clasă socială*, reprezintă de departe cea mai consistentă temă de sociolingvistică în întreaga operă a lingvistului ieșean. Dacă ne referim la cele patru probleme menționate mai sus, considerându-le ca tot atâtea puncte de interes pentru orice proiect de analiză a relației dintre limbă și structurile sociale, trebuie să facem precizarea că toate acestea își vor găsi loc în lucrările sale, fiecare dintre ele fiind tratate (sau măcar atinse) odată cu luarea în discuție a unor aspect, precum originea limbii române, condițiile manifestării bazei articulatorii, apariția limbii literare etc. – teme recurente în gândirea lingvistică a lui Ivănescu.

Una dintre primele remarci cu caracter sociolingvistic pe care acesta le face este ocazionată de publicarea unei recenzii la primul volum din *Atlasul lingvistic român*, recenzie apărută în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" din anul 1938. Observația în cauză pleacă de la constatarea pe care Sever Pop o face în *Introducerea* la volumul menționat, unde acesta pune caracterul mai inovator al graiurilor sudice în comparație cu cele nordice pe seama influențelor politice și sociale de proveniență sud-dunăreană care s-au exercitat în această parte a țării încă de dinaintea constituirii Principatelor. Regretând faptul că autorul atlasului nu duce mai departe această constatare destul de importantă pentru istoria limbii române, Ivănescu înțelege să facă el acest lucru, apelând și la teoriile lui A. Philippide și S. Pușcariu cu privire la diferențierile dialectale dintre cele două arii (pe cel din urmă combătându-l pe alocuri). Astfel, Ivănescu pleacă mai întâi de la teoria lui Philippide a separării bipolare a graiurilor românești într-un grup de nord și unul de sud și continuă apoi cu constatarea, făcută și de Sever Pop, cum că uneori graiurile din Moldova merg împreună cu cele din Muntenia sub aspect inovativ, fiind în opoziție, astfel, cu graiurile din Ardeal, mai arhaice, deși împart cu acestea aceeași arie nordică. Înainte de a da o posibilă explicație acestei stări de lucruri, Ivănescu reține faptul, decisiv de altfel, că aceste divergențe în aria nordică dintre graiurile din Moldova și cele din Ardeal au apărut destul de târziu, după constituirea Principatelor, teoria lui Philippide rămânând astfel valabilă sub acest aspect. Explicația pe care lingvistul ieșean o propune apoi pentru a justifica

*Patterns* – o culegere de lucrări apărute începând cu anul 1963 –, care începe cu un studiu intitulat *The Social Motivation of a Sound Change* (1963), aspect care în teoria ivănesciană reprezintă, *mutatis mutandis*, un adevărat laitmotiv, așa cum s-a văzut până acum și cum vom arăta și în continuare.



aceste asemănări dintre graiurile din Moldova și cele din Muntenia este construită pe un fundament eminamente sociolingvistic: „Dar, probabil, faptul că în Muntenia și Moldova, pe lângă clasa țăranilor, a existat și o clasă a boierilor, care a fost întotdeauna în legături mai strânse cu neamurile străine cu care am venit în contact, a prilejuit intrarea în limba poporului a mai multor elemente străine decât în Ardeal, unde o asemenea clasă, care să facă legătura cu străinii, lipsea" (Ivănescu 1938b: 330). Chiar dacă această explicație a fost formulată în cadrul unei recenzii, putem spune că ne aflăm încă de pe acum, la doar patru ani de la publicarea primelor sale lucrări, în fața unor semnale clare ce denotă configurarea unei perspective de factură sociolingvistică asupra istoriei limbii române.

Însă momentul care va consacra această perspectivă ca una dintre componentele principale ale gândirii lingvistice ivănesciene va fi reprezentat de publicarea tezei sale de doctorat, intitulată *Problemele capitale ale vechii române literare*, în numărul pe anii 1944–1945 al aceluiași „Buletin" (apărut în 1948). Pornind de la constatarea unei penurii a studiilor privind limba română literară, Ivănescu va încerca în această lucrare să elucideze aspectele esențiale ale apariției și evoluției limbii literare pe teren românesc, printr-o analiză atentă a faptelor de limbă în urma căreia va ajunge să combată „presupusa unitate a vechii române literare" și să formuleze, pentru prima dată într-o manieră elaborată, existența dialectelor literare ce au caracterizat perioada de început a limbii literare românești. Fără a insista aici asupra întregii problematici analizate în lucrare, ne vom opri doar asupra unuia dintre principalele aspecte luate în discuție, și anume asupra originii limbii române literare, aceasta fiind, așa cum afirmă autorul, „problema capitală pe care o pune orice limbă de civilizație" (Ivănescu 1948: 4).

În prima parte a lucrării, constatările și afirmațiile cu caracter sociolingvistic păstrează un caracter mai general. Una dintre primele astfel de luări de poziție, considerate oarecum colaterale cu tema luată în discuție, ține de primul raport discutat de noi în prezenta lucrare, și anume cel dintre limbă și popor/națiune: „Trebuie să spunem însă că ne-a fost imposibil să evităm în această lucrare niște discuții străine de subiectul nostru, ca acelea cu privire la începuturile poporului român. Redactând lucrarea noastră, am constatat că munca pentru soluționarea problemelor mari ale vechii române literare nu se poate separa de aceea care urmărește să soluționeze problema originii românilor. Unele fapte lingvistice care ne-au servit la argumentarea concepției noastre despre limba literară nu fusese suficient lămurite, și ele nu puteau fi lămurite decât în cadrul unei noi concepții despre originea românilor, la care am ajuns [...]" (*ibidem*: 13). Faptul de a interrelaționa atât de strâns, într-o manieră de tipul cauză–efect, am putea spune, rezolvarea unor probleme ce țin de apariția limbii literare cu însăși etnogeneza românilor arată substratul sociolingvistic, înțeles în sens general, al viziunii ivănesciene asupra istoriei limbii române.

Acestei prime constatări de factură sociolingvistică îi urmează o alta, în același capitol introductiv al lucrării, de data aceasta focalizarea realizându-se asupra raportului dintre literatură/ cultură și limbă, pe care Ivănescu îl concepe în

BDD-A1180 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:28 UTC)

următorii termeni: „Nu literatura sau cultura şi evoluţia lor au determinat limba şi evoluţia ei, ci amândouă sânt rezultatul, reflexul aceloraşi factori, aceloraşi cause, am putea spune: aceloraşi fapte istorice (individuale sau sociale)" (*ibidem*: 21). Avem aici, aşadar, o condiţionare de tip social cât se poate de transparentă şi, în acelaşi timp, tranşantă atât a faptelor de limbă, cât şi a celor culturale. Plecând de la acest gen de afirmaţii, credem că putem susţine afirmaţia conform căreia, atunci când Ivănescu vorbeşte de factori istorici cu referire la originea şi evoluţia limbii române, trebuie să luăm în considerare istoria în sensul de istorie politică, dar şi de istorie socială, eventual social-economică (această ultimă sintagmă fiind justificată de opţiunea autorului de a pune în legătură epocile de profunde schimbări lingvistice cu anumite perioade istorice, caracterizate, în primul rând, printr-o mobilitate redusă a oamenilor şi a mărfurilor, altfel spus printr-o economie naturală, specifică epocii medievale şi opusă economiei de schimb; cf. Ivănescu 1980: 185).

După cum bine se ştie, una dintre principalele contribuţii aduse de lingvistul ieşean prin intermediul acestei lucrări este aceea a postulării şi apoi a impunerii în literatura de specialitate a noţiunii de „dialect literar". Arsenalul argumentativ pe care Ivănescu îl va folosi pentru a susţine existenţa acestei realităţi lingvistice pentru perioada de început a limbii române literare este construit în bună măsură pe un fundament de sorginte sociolingvistică, în sensul că Ivănescu pune apariţia acestor dialecte literare în strânsă legătură cu existenţa unor diferenţieri de clase sociale ce au caracterizat începuturile statelor româneşti. Chiar dacă sunt identificate cinci dialecte literare pentru secolul al XVI-lea (primul maramureşean, rotacizant, al doilea central-ardelean, nerotacizant, al treilea muntean-sud-ardelean, al patrulea moldovean şi al cincilea bănăţean) şi patru în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea (cel maramureşean dispărând sub influenţa celui ardelean), Ivănescu îşi construieşte argumentaţia prin referire mai ales la situaţia din Moldova şi Ţara Românească, unde stratificarea la nivel social şi politic, ca o condiţie a apariţiei dialectelor literare, era mult mai tranşantă: „Deosebirile dintre graiurile literare şi cele populare din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea se explică, cel puţin pentru Ţara Românească şi Moldova, dar poate şi pentru Maramureş, prin aceea că ele sânt la origine graiurile unor clase aristocrate, care, din diferite cauze, vorbeau altfel decât poporul de jos [...]. Atunci când pentru prima oară s-a scris românește în cele două ţări şi poate şi în Maramureş [...], s-a scris în limba acestor clase de sus" (*ibidem*: 349–350). O primă concluzie care se poate stabili în urma acestei situaţii ce a caracterizat începuturile limbii române literare este aceea că, „în Ţara Românească şi Moldova şi poate şi în Maramureş, graiul literar nu s-a născut prin ridicarea la demnitatea de limbă literară a unui dialect popular, ci prin ridicarea la această demnitate a graiului clasei aristocratice" (*ibidem*: 350).

Aşa cum am arătat mai sus, Ivănescu concepe faptele lingvistice în strânsă corelaţie cu faptele istorice. O consecinţă extrem de importantă a acestei strategii euristice (preluată, după câte se pare, de la profesorul său, A. Philippide, cel care punea celui de-al doilea volum din *Originea românilor* titlul *Ce spun limbile română şi albaneză*) este aceea că nu numai faptele politice şi sociale pot explica



unele realităţi lingvistice, dar şi acestea din urmă, la rândul lor, sunt concludente în elucidarea unor contexte sociopolitice, aspect ce îl face pe Ivănescu să constate într-un mod apodictic: „Faptele lingvistice sânt reflexul unor fapte istorice, de ordin politic" (*ibidem*: 351). Punând în practică această linie argumentativă, autorul constată mai întâi faptul că în Muntenia dialectul literar vorbit de clasele sociale superioare este graiul muntenesc de dinainte de migrarea românilor din sudul Dunării sau a celor din Ardeal, ceea ce îl duce la „concluzia că aristocraţia munteană din secolele al XIV-lea şi al XV-lea nu primise în sânul ei un contingent de români din sudul Dunării sau români ardeleni, care să-i schimbe graiul" (Ivănescu 1948: 351); în ceea ce priveşte Moldova, „şi aici faptele lingvistice se potrivesc cu cele istorice", în sensul că dialectul literar al aristocraţiei prezintă particularităţi specifice doar Maramureşului. Existenţa acestei strânse relaţii între limbă şi structurile sociale medievale face ca rezolvarea problemei cu referire la originea limbii literare să se suprapună, practic, peste soluţionarea chestiunii privind apariţia primelor formaţiuni statale, realitate istorică ce îi conferă lui Ivănescu posibilitatea unei concluzii cu substrat sociolingvistic evident: „Deci într-adevăr originile graiului cult din Muntenia şi din Moldova se confundă cu originile celor două state, problemele fiind aceleaşi. Se constată anume că graiurile culte sânt rezultatul unor fapte politice, sânt graiurile unor state, şi fiindcă aceste state au fost create de nişte aristocraţii, ele sânt graiurile acestor aristocraţii [...]" (*ibidem*: 352). Avem aici, aşadar, exprimată în mod foarte clar una dintre liniile directoare ale teoriei ivănesciene cu referire la apariţia limbii române literare, sau, mai bine spus, a dialectelor literare.

Publicarea tezei de doctorat a constituit o etapă importantă în configurarea demersului de tip sociolingvistic pe care lingvistul ieşean îl va continua, dezvoltându-l şi nuanţându-l în permanenţă. Un alt episod al acestui traseu epistemic asupra căruia dorim să ne oprim acum este apariţia, în numărul 4/1957 al revistei „Studii şi cercetări lingvistice", a unor *Note etimologice*, al căror subtitlu are o relevanţă majoră pentru întreaga noastră argumentaţie: *Istoria socială în serviciul etimologiei române*. Ivănescu pleacă, în preambulul acestor note etimologice, de la constatarea, valabilă şi astăzi, că foarte multe cuvinte din dicţionarele limbii române sunt etichetate ca având fie „etimologie necunoscută", fie „origine obscură" sau „etimologie nesigură". Depăşirea acestei situaţii relativ incomode pentru cercetătorii limbii române poate rezulta „din părăsirea vechilor drumuri bătute şi din folosirea unor metode de cercetare la care s-a recurs prea puţin până astăzi", o astfel de metodă constând în apelul la „luminile pe care le aruncă asupra istoriei cuvintelor istoria instituţiilor sociale la care se referă acele cuvinte. Ipoteze care par inacceptabile sau greu de admis devin, în lumina istoriei sociale, certitudini, iar, în cazuri în care până azi nu s-a putut da o etimologie, istoria socială indică una foarte plauzibilă" (Ivănescu 1957: 509)[8]. Elucidarea unor

[8] Acest tip de demers pe care Ivănescu îl propune în articolul luat în discuţie este specific unei noi direcţii de cercetare din domeniului sociolingvisticii (domeniu, la rândul său, relativ recent apărut în cadrul ştiinţelor limbajului), şi anume *sociolingvistica istorică*. Analizând relaţiile care se pot

BDD-A1180 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:28 UTC)

probleme lingvistice (în cazul de față a unor etimologii) prin invocarea unor elemente de istorie socială arată, în primul rând, o mare disponibilitate euristică din partea autorului, bazată pe o competență de tip enciclopedic și capabilă de relaționări de tip interdisciplinar în rezolvarea unor dificultăți epistemice, iar, în al doilea rând, o apetență evidentă a lingvistului ieșean pentru mobilizarea componentei sociale în explicarea structurii și a evoluției sistemului lingvistic. Cele trei analize de caz (termenii *cuvânt*, *solz* și *prăvălie*) cu care Ivănescu încearcă să ilustreze viabilitatea și eficiența acestei perspective analitice sunt tot atâtea argumente în favoarea ideii susținute de autor, conform căreia „operația de încadrare a unui fenomen la o epocă sau alta în perioada preliterară este ușurată dacă ne orientăm – atunci când nu avem alte posibilități de cronologizare, obișnuite în lingvistica de până astăzi – după conținutul social al epocii, care determină, fie și vag, fenomenul lingvistic" (Ivănescu 1980: 21). Cunoașterea contextului istorico-social în care au apărut unii termeni ai limbii române poate deveni, așadar, un element-cheie pentru rezolvarea unor aspecte controversate ale lingvisticii românești.

Raportul dintre limbă și clasă socială va fi analizat din diverse perspective în *Istoria limbii române*, aceasta reprezentând lucrarea în care Ivănescu conturează poate cel mai bine substratul sociolingvistic al întregii sale teorii lingvistice. În afara relației dintre limbă și popor/națiune, asupra căreia ne-am oprit mai sus, Ivănescu ia în discuție și alte probleme ce aparțin sociolingvisticii și care pot fi subordonate raportului menționat. O primă problemă abordată încă din paginile introductive ale volumului se referă la cauzele schimbărilor lingvistice, aici fiind înțelese în primul rând (și în deplină concordanță cu viziunea ivănesciană asupra acestui fenomen) cauzele externe. Asistăm acum la o nuanțare a poziției autorului în ceea ce privește motivația socială a dezvoltării lingvistice (apariția unor sociolecte ca urmare a apariției unor stratificări sociale), în sensul că de această dată la baza unei epoci de schimbări lingvistice va fi așezat un proces economic, care va permite și, în același timp, va justifica și apariția unei noi structuri sociale: „Noi credem că nu un fapt politic [destrămarea Imperiului Roman, n.n.] a fost acela care a permis bazelor de articulație și celor psihologice să se manifeste în limbă, ci unul economic, care caracterizează o anumită structură socială. Noi credem că adaptarea latinei la bazele de articulație și la cele psihologice ale popoarelor romanizate, și, deci, nașterea limbilor romanice, n-a fost posibilă decât prin trecerea de la economia de schimb din epoca sclavajului la economia naturală din epoca medievală [...]"(*ibidem*: 11). Existența unor anumite tipuri de dinamici demografice și/sau economice va fi și cea care va permite și va susține un anumit tip de dinamică lingvistică: „Nu faptul politic al destrămării Imperiului roman prin

stabili între practicile lingvistice și cele sociale înțelese din perspectivă istorică, prima monografie de profil avea să fie publicată abia la un sfert de secol după apariția articolului lui Ivănescu: este vorba de cartea semnată de bine-cunoscuta cercetătoare britanică Suzanne Romaine, intitulată *Socio-Historical Linguistics: its Status and Methodology* și publicată, în 1982, la Cambridge University Press, aspect ce îi acordă lui Ivănescu, prin perspectiva analitică propusă aici, un loc binemeritat printre precursorii acestei direcții de cercetare.



cucerirea barbarilor a dus la formarea limbilor romanice, ci trecerea de la o viață orășenească la una rustică este prima cauză (= condiție) a acestui fenomen. [...] Formarea limbilor romanice stă în directă legătură nu cu acest fenomen [destrămarea Imperiului, n.n.], ci cu năruirea economiei de schimb, mai exact, cu încetarea circulației bunurilor și a oamenilor din Imperiu" (*ibidem*: 185). Și, în sfârșit, plecând de la aceste corelații, Ivănescu concluzionează: „Manifestarea bazei articulatorii se produce numai în epocile în care a existat o economie naturală, deci în epoca comunei primitive și în cea feudală. Vom conchide că formarea unei limbi noi nu se poate realiza decât în cele două epoci pomenite. Numai astfel se pot lega schimbările fonetice de structurile sociale fundamentale pomenite, care sânt condiția de manifestare în limbă a bazei articulatorii" (*ibidem*: 11). Așa cum afirmam și mai sus, perspectiva istorică pe care autorul își construiește întregul demers argumentativ este una extrem de largă, ce include atât elemente de istorie politică sau istorie socială, cât și elemente de istorie economică, toate acestea fiind cooptate, într-o manieră sincretică, în procesul unei argumentări exhaustive a dinamicii sistemului lingvistic. În plus, vorbind de schimbări lingvistice, Ivănescu are în vedere nu numai schimbările compartimentului fonetic al unei limbi, ci și cele la nivel semantic: mergând pe urmele lui Antoine Meillet – unul dintre teoreticienii limbajului care au susținut în permanență importanța luării în considerare a componentei „socio" în analiza formelor cotidiene de manifestare a limbajului –, lingvistul ieșean este de părere că atunci când condițiile externe (fie acestea istorice sau economice) necesare trecerii de la o etapă la alta în dezvoltarea istorică a unei comunități lingvistice sunt îndeplinite, această mutație va afecta nu numai baza articulatorie a limbii vorbite de comunitatea în cauză, ci va avea urmări și asupra structurii semantice a respectivului sistem lingvistic: „A. Meillet a susținut că cuvintele își schimbă sensul când trec de la o clasă socială la alta; și e adevărat. Dar aceste clase sociale caracterizează și structuri sociale diverse, și, de aceea, schimbările semantice se produc adesea ca urmare a apariției unei noi structuri sociale" (*ibidem*: 4). Putem, așadar, spune că suntem în prezența unei perspective ample, fundamentate pluridisciplinar asupra contextului și cauzelor evoluției unui sistem lingvistic, când factori externi (istorici, sociali sau economici) sunt plasați la originea unor schimbări atât de ordin fonetic, cât și semantic.

Limba literară rămâne pentru Ivănescu terenul privilegiat pentru a-și construi și „testa" în același timp perspectiva sociolingvistică aferentă întregului său eșafodaj teoretic. Dacă în *Problemele capitale ale vechii române literare* introducea conceptul de «dialect literar», care va deveni ulterior un concept operațional în întreaga literatură română de specialitate, în *Istoria limbii române*, autorul va relua pledoaria în favoarea propriei concepții, rafinând-o și dezvoltând-o cu noi argumente, construite uneori inclusiv pe un substrat metaforic, cu reale efecte de ordin persuasiv. Unul dintre aspectele tratate în această cheie argumentativă îl reprezintă diferența dintre sistemul graiurilor populare și cel al limbilor literare, care constă în aceea că primele sunt caracterizate de un determinism specific fenomenelor naturale, cu referire directă la baza de articulație,

BDD-A1180 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:28 UTC)

în timp ce limbile literare reușesc să depășească acest tip de determinism, plasându-se sub influența voinței și a factorilor de ordin social. Este evident, în acest context, că pentru Ivănescu hiatusul dintre cele două realități lingvistice este construit mai ales pe o diferențiere de *ordin calitativ*, transpusă plastic în următorii termeni cu valențe metaforice: „Plecând de la concepția filozofului român Lucian Blaga, care face distincție între *culturile minore* și *culturile majore*, [...] am putea vorbi și noi de *spiritul minor*, înlănțuit încă de factori naturali și de *spiritul major*, devenit cu adevărat autonom. Graiurile populare ni se par a fi expresia spiritului minor, iar limbile literare, expresia spiritului major" (*ibidem*: 15). Raportul *idiom* (înțeles ca limbă funcțională) *minor – idiom major* sintetizează, într-o manieră metaforică, după cum spuneam, concepția lui Ivănescu asupra diferenței dintre graiurile populare și limbile literare, o diferență care unește sub cupola aceluiași „regn" (limba istorică privită din perspectivă coșeriană) două „specii" diferite (limbile funcționale în aceeași pespectivă).

Tot în *Istoria limbii române*, Ivănescu va introduce și conceptul de «dialect social», care acoperă semnificația conceptului de «dialect literar» din teza sa de doctorat, dar pe care îl ancorează însă de această dată și mai puternic în dinamica structurilor sociale. Două par a fi situațiile în care diferența dintre graiul aristocrației și graiul poporului se constituie istoric într-o manieră fermă și clară, având la origine aceeași cauză a mobilității demografice: a) cea în care aristocrația instalată ca atare într-o anumită zonă provine dintr-un areal lingvistic diferit față de zona în care s-a instalat și b) cea în care aristocrația derivă din rândurile populației locale, însă pe domeniile sale s-au stabilit, prin imigrație, populații din alte zone etnolingvistice, care vorbesc, așadar, graiuri diferite în comparație cu cele specifice regiunii în discuție. Și într-un caz, și în celălalt, concluzia la care ajunge Ivănescu este o urmare firească a logicii sale argumentative, și anume: „[...] ceea ce este o deosebire de dialect local, regional, se transformă într-o deosebire de dialect social" (*ibidem*: 499). Altfel spus, o diferență inițial diatopică, activă așadar în plan orizontal, ajunge să se manifeste în final ca o diferență diastratică, cu relevanță în planul vertical al ierarhizării sociale. Avem aici formulată, după părerea noastră, într-o manieră apodictică una dintre principalele contribuții ale lui Ivănescu atât la istoria limbii române literare, cât și la o teorie lingvistică construită pe un fundament sociolingvistic, așa cum este, în fond, cea pe care a elaborat-o pe parcursul întregii sale opere. A pune la baza evoluției unui sistem lingvistic (limba română, în cazul de față) în primul rând cauzalități de ordin extern în raport cu respectivul sistem (mobilitatea demografică) reprezenta pentru acea epocă, în care structuralismul domina cu autoritate scena științifică europeană, o perspectivă cel puțin anacronică, pe care însă istoria o va valida din plin în perioada următoare, dându-i câștig de cauză și confirmându-i valențele euristice. Conștientizând importanța și caracterul inovativ al acestei perspective analitice în lingvistica românească, ținem să menționăm un ultim paragraf cu caracter conclusiv referitor la rolul pe care componenta socială îl are, în viziunea lingvistului ieșean, asupra evoluției unei limbi istorice: „Apariția limbii literare românești este deci o urmare a



diferențierii românilor în clase sociale, o urmare a apariției statului și bisericii la români, o urmare a apariției aristocrației și clerului" (*ibidem*: 560). Suntem și aici în prezența aceluiași stil concis și apodictic pe care autorul îl folosește atunci când își exprimă cu fermitate punctul de vedere, semn că ceea ce afirmă este pe deplin asumat ca parte componentă a propriului crez științific și univers teoretic.

Dacă G. Ivănescu este, prin întreaga sa operă, unul dintre puținii lingviști români care au avut tentația configurării unui sistem teoretic, bine închegat și solid ancorat în fenomenologic, aceasta s-a realizat atât printr-un efort de construcție conceptuală propriu-zisă, fondată pe cunoașterea contribuțiilor anterioare, cât și de distanțare de unele teorii cu care a venit în contact. Astfel, deși Ivănescu a adoptat încă de timpuriu o perspectivă marcat sociolingvistică asupra faptelor de limbă, punând în legătură manifestarea bazei de articulație și a celei psihologice cu existența unei anumite structuri sociale (comuna primitivă și epoca feudală), el se îndepărtează de unele curente ce-au exagerat această componentă a limbajului, combătând, de exemplu, teoria lingvistică a lui N.I. Marr[9], care explica limba exclusiv prin orânduirile sociale, atribuindu-i un caracter de clasă: „limba nu se explică decât parțial prin clasele sociale și prin orânduirile sociale, ea nu are deci un caracter de clasă, ci, dimpotrivă, e comună tuturor claselor sociale ale unui popor sau ale unei națiuni; ea e aproximativ aceeași la un anumit popor de-a lungul mai multor orânduiri sociale" (*ibidem*: 10). Și pentru a nu rămâne doar la nivelul considerațiilor teoretice privind inconsistența unui asemenea demers științific, Ivănescu își susține poziția prin referire la maniera în care au apărut și s-au manifestat la început dialectele literare românești, precizând că, deși acestea au avut inițial un caracter de clasă, respectivul caracter se va relativiza în diacronie, fiind necesară chiar pentru perioada de început o contextualizare și o înțelegere diferențiată a sa: „Începând din secolul al XVI-lea, când se deosebea întru câtva de graiul poporului, limba literară era numai un dialect de clasă, un dialect social; dar, ca atare (ca dialect social), ea era înțeleasă de toate clasele sociale care vorbeau românește și servea întregului popor. [...] Trebuie să spunem că dialectele de clasă nu sânt legate în toate faptele lor caracteristice de o anumită clasă socială: un dialect social poate caracteriza într-o epocă dată o clasă socială, dar în altă epocă poate caracteriza altă clasă socială sau națiunea întreagă. [...] Dintre faptele lingvistice caracteristice într-un anumit moment unei clase sociale numai puține au

[9] O poziție diferită de aceasta întâlnim în lucrarea *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, unde autorul face referire la „genialul lingvist, istoric și arheolog N.I. Marr" (Ivănescu 1950: 406), fapt care s-ar explica, după unele discuții pe care le-am avut cu dna Carmen-Gabriela Pamfil, în calitatea domniei sale de colaboratoare apropiată a lingvistului ieșean, prin aceea că Ivănescu a apreciat dintru început demersul marrist de factură marcat sociologizantă, de care avea să se demarce, însă, mai târziu. Dincolo de acest aspect ce ține de fondul problemei, rămâne ca evidentă influența pe care discursul ideologic al epocii a avut-o în perioada respectivă asupra scriiturii ivănesciene, probată, mai întâi, prin titlul lucrării luate în discuție, apoi și prin unele formulări specifice acelei perioade, care se regăsesc mai ales în partea de început a articolului: „În cele ce urmează ne propunem să scriem o scurtă istorie a limbii române, văzută din perspectiva materialist-dialectică" (*ibidem*: 407); „Totuși lingvistica de până astăzi – deci lingvistica burgheză – n-a dat atenție acestui fapt [...]" (*ibidem*: 409) etc.

BDD-A1180 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:28 UTC)

un caracter de clasă (ceea ce înseamnă că numai puține se explică prin concepțiile claselor sociale)" (*ibidem*: 560), acest aspect ducându-l pe lingvistul ieșean la următoarea concluzie, formulată tranșant: „[...] faptul că există diferențieri ale limbii pe clasele sociale nu ne dă dreptul să afirmăm că limba are un caracter de clasă. Există numai fapte lingvistice de clasă, și încă nici acestea nu au întotdeauna un caracter de clasă, ele fiind în același timp și variații de la o regiune la alta [...]" (*ibidem*: 500). Observăm astfel cum, fără a accepta *tale quale* unele teorii lingvistice, Ivănescu manifestă un spirit critic viu în configurarea propriei opțiuni teoretice, distanțându-se de acele poziții divergente în raport cu viziunea sa asupra dimensiunii sociolingvistice a limbii istorice.

### 3. Limbă și educație/planificare lingvistică

Nefiind doar un om al catedrei, care să se preocupe exclusiv cu dezvoltarea și rafinarea concepției sale teoretice, activitatea de lingvist a lui Ivănescu a avut și o componentă socială, în sensul de a fi considerat limba/lingvistica/lingviștii ca entități ale socialului, implicate în permanență în producerea acestuia. De la lucrări redactate, în deplin acord cu spiritul epocii, asupra stilului unor scriitori (Eminescu, Macedonski, Blaga), articole privind „problemele actuale ale lingvisticii române"/„problemele fundamentale ale limbii literare românești"/„lingvistica – o disciplină umanistă" (pentru a cita doar unele dintre titlurile apărute în ziarele/revistele epocii) sau unele aspecte eronate ale structuralismului lingvistic (o preocupare recurentă la Ivănescu), trecând apoi prin prezentări, cu diferite ocazii, ale activității unor lingviști străini (W. von Humboldt, Fr. Bopp, Giambattista Vico) sau români (Iorgu Iordan, Tache Papahagi, I. Șiadbei, Mihai Costăchescu) și încheind cu considerații asupra „eticii omului de știință" sau asupra necesității cultivării limbii în societate (școală, presă etc.; cf. Ivănescu 1982), lingvistul ieșean s-a dovedit a fi un om al cetății, considerând să se implice activ, prin publicații în presa vremii, în ceea ce se numește „vulgarizarea științei". Însă departe de a-i atribui substratul peiorativ, depreciativ pe care sintagma respectivă îl primește uneori, Ivănescu a luat în serios această activitate, o dovadă a acestui fapt fiind spiritul participativ pe care îl manifestă ori de câte ori înțelege să scrie (sau este solicitat să o facă) despre aceste probleme ale cetății, cum ar fi, de exemplu, dimensiunea culturală a lingvisticii sau necesitatea cultivării limbii.

Legat de acest ultim aspect – cel al raportului dintre limbă și educație sau planificare lingvistică –, trebuie să spunem că el reprezintă un alt punct important pe „agenda" sociolingvisticii, așa cum o arată unele lucrări cu caracter sintetic apărute în ultima perioada în acest domeniu (Ammon *et al.* 2004–2006, Llamas *et al.* 2007). În mod tradițional, interesul major al politicilor de planificare lingvistică, al căror început urcă până în epoca modernității timpurii, de formare a statelor-națiune, a fost dat de necesitatea standardizării unor idiomuri vernaculare pentru a putea deveni limbi vehiculare în cadrul unor comunități proaspăt constituite. Acest efort normativ a fost distribuit, în general, pe trei paliere: cel al statutului pe care



idiomul trebuia să îl aibă în cadrul propriei comunități, cel al corpusului lexical propriu-zis și cel al procesului de învățare/achiziție (Llamas *et al.* 2007: 164). Scopul declarat al acestor acțiuni concertate era cel de a asigura o omogenitate și o convergență cât mai mari ale practicilor lingvistice specifice unei anumite comunități, fapt care să confere acesteia o coeziune identitară ridicată pe plan intern, dar, în același timp și în mod implicit, și un caracter distinctiv în raport cu comunitățile etnolingvistice învecinate, alteritatea ca element de control reprezentând un principiu de bază în procesul constituirii unei națiuni. În contemporaneitate, cercetări susținute privind planificarea și politicile lingvistice au avut loc mai ales începând cu anii '60–'70 ai secolului trecut, fiind generate de emergența unor noi state independente în condițiile post-colonialismului sau ale noii situații create după cel de-al Doilea Război Mondial. Cele trei paliere menționate mai sus au rămas în continuare ca principale puncte de interes pentru specialiștii în planificare lingvistică, codificarea și standardizarea limbilor scrise fiind preocupări recurente, așadar, ale domeniului luat în discuție.

Revenind la preocupările lui Ivănescu referitoare la acțiunile de planificare și standardizare lingvistică, trebuie să spunem încă de la început că acestea și-au găsit expresia mai ales în paginile unor reviste de cultură („Orizont", „Cronica", „Convorbiri literare", „Argeș"), cu preponderență în cadrul rubricilor de cultivare a limbii („Cronica limbii" sau „Limba literară"), fiind, din punct de vedere al structurii, atât expuneri descriptive ale subiectelor tratate, cât și luări de poziție față de unele intervenții/reacții anterioare ale unor oameni de cultură ce vizau, în sens larg, fenomenul polivalent al limbajului uman. Astfel, într-un articol intitulat *Necesitatea criticii limbii* Ivănescu înțelege să ia atitudine față de observațiile exprimate de scriitoarea Gabriela Melinescu în revista „România literară", pe marginea unei emisiuni televizate de cultivare a limbii la care fuseseră invitați mai mulți lingviști de la Universitatea din București, observații ce pot fi sintetizate în următoarea frază: „Aș îndrăzni să spun, uitându-mă fix în ochii profesorilor, că nu există vorbire corectă sau altfel, că există numai indivizi diferiți care vorbesc o limbă a tuturor și a nimănui și [că] nimeni nu poate face un cod, nimeni nu poate să spună exact cum poate fi folosit un cuvânt sau altul" (Ivănescu 1975a: 4). Luând, așadar, în discuție această poziție care ar putea fi catalogată în terminologia actuală ca aparținând *relativismului lingvistic* (una dintre formele relativismului epistemic contemporan), Ivănescu propune „un alt mod de a gândi problema", în care procesul normării lingvistice își are un rol și un loc bine precizate, necesitatea existenței unui cod lingvistic fiind de domeniul evidenței: „O limbă își are întotdeauna un cod al ei. Codul este conștiința noastră lingvistică, este totalul cunoștințelor noastre despre limbă, este o «știință» despre care n-am putea vorbi: mă refer nu numai la limba gramaticală și la lexicul învățat în școli, dar și la cunoștințele de limbă pe care le capătă un copil învățând limba maternă" (*ibidem*: 5). Avem aici, într-o singură frază, atinse toate cele trei paliere menționate mai sus ca fiind urmărite cu preponderență în cadrul procesului de normare lingvistică: mai întâi, conștiința lingvistică a vorbitorilor – rezultat al statutului (înțeles ca valorizare intracomunitară) pe care idiomul vorbit de aceștia îl

BDD-A1180 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:28 UTC)

are la nivelul comunității, apoi „știința gramaticală", ca demers de codare și standardizare a corpusului lingvistic, și, în sfârșit, procesul achiziției limbii materne, a cărui punere în practică legitimează cele două paliere anterioare și care va sta la baza a ceea ce în literatura de specialitate este cunoscut sub denumirea de *literacy*: 'capacitatea de a citi, a scrie și a înțelege corect o limbă (un sistem semiotic), utilizând adecvat parametrii interacționali ai cadrului comunicativ'.

Însă codul lingvistic nu este văzut de Ivănescu doar sub aspectul respectării obligatorii și ferme a unui set de reguli, ci presupune „și elemente laxe, șovăielnice, care pot fi înlăturate în favoarea altora" (*ibidem*: 5), acestea din urmă justificând necesitatea unei activități normative din partea factorilor abilitați. Astfel, în opinia lingvistului ieșean intervenția lingviștilor în normarea unei limbi este cât se poate de salutară și chiar necesară, reprezentând din partea acestora o asumare a statutului de bun cultural fundamental pe care limba îl deține în orice societate: „Nu e bine ca atunci când o limbă se îndreaptă artistic sau științific pe căi greșite, să stăm impasibili, așteptând ca problemele să se rezolve fără intervenția noastră. Dacă nu vom interveni noi în evoluția limbii, vor interveni alții, iar dacă nu se va observa intervenția conștientă a nimănui, vom avea lupta unor tendințe oarbe, fapt care nu se potrivește cu structura spiritului uman, omul fiind o ființă rațională, ce exprimă judecăți de valoare. Nimic din ceea ce este omenesc nu poate rămâne în afara voinței și a conștiinței umane". Iar din această perspectivă profund umanistă, Ivănescu conchide: „Așadar, lecția despre cum trebuie să vorbim și cum nu trebuie să vorbim nu e zadarnică: ea este utilă" (*ibidem*: 5).

Activitatea de normare și standardizare lingvistică nu are pentru Ivănescu un caracter autotelic, ci dimpotrivă, aceasta este o urmare firească a caracterului eminamente social pe care îl deține orice limbă funcțională: „Limba este un fenomen social, ba chiar fenomenul social prin excelență, căci fără limbă nu poate exista comunicare între oameni, nu poate exista deci societate" (Ivănescu 1975b: 7). În aceste condiții, necesitatea cultivării limbii este abordată prin prisma importanței pe care aceasta o reprezintă pentru societate, iar a cunoaște normele limbii dobândește în viziunea autorului o importanță la fel de mare la nivel comunitar cu a cunoaște și a respecta legile și convențiile sociale ce caracterizează o anumită epocă. Din această perspectivă, „problema cultivării limbii este sau trebuie să fie o problemă centrală a societății românești" (*ibidem*: 7), iar lingvistul ieșean și-a asumat din plin acest imperativ deontologic, acordând atenția cuvenită acțiunilor de cultivare a limbii sau celor de planificare lingvistică, fie prin articole cu caracter pronunțat teoretic, cum au fost și cele două luate în discuție mai sus, fie prin lucrări mai aplicative, care tratau probleme normative punctuale generate de perpetua evoluție a sistemului lingvistic.

## 4. Concluzii

G. Ivănescu rămâne, așa cum menționam, unul dintre puținii lingviști români care au încercat configurarea unei grile proprii de analiză a fenomenului lingvistic, pe care a testat-o atât asupra limbii române, cât și a altor limbi, în special din



spectrul romanic. Această încercare nu este valoroasă numai în sine, ca tentație firească a oricărui om de știință, ci și prin maniera în care autorul a înțeles să o pună în practică: preluând aspecte considerate a fi valoroase din opera înaintașilor (A. Philippide, în speță), Ivănescu a dus mai departe aceste linii directoare, dezvoltându-le într-o manieră proprie și conferindu-le, astfel, o identitate epistemică bine configurată atât în lingvistica românească, dar, poate, așa cum însuși autorul spera, și în cea europeană. Iar una dintre componentele care au contribuit la acest statut al operei lingvistului ieșean a fost cu siguranță dimensiunea sociolingvistică pe care acesta a așezat-o, explicit sau implicit, la baza viziunii sale asupra dinamicii lingvistice.

Nedorind să intrăm aici în discuții privind pertinența unor disocieri făcute de Ivănescu în sprijinul propriei teorii (cum ar fi, de exemplu, diferențierea la nivel lingvistic între aristocrație și clasa de jos pentru perioada de început a limbii române literare, diferențiere care ar justifica, conform lingvistului ieșean, apariția dialectelor literare), ceea ce rămâne ca o constantă de-a lungul întregii evoluții a construcției sale teoretice este consistenta dimensiune „socio" pe care autorul o atribuie practicilor lingvistice ce definesc orice comunitate constituită istoric, dimensiune structurată în liniile sale generale pe cele trei tematici decelate de noi în prezenta lucrare: a) limbă și națiune/rasă/etnie; b) limbă și clasă socială; c) limbă și politici lingvistice. Iar această opțiune teoretică cu un puternic substrat sociolingvistic, profesată de autor de-a lungul întregii sale cariere științifice, va cunoaște în finalul operei o nouă etapă de dezvoltare teoretică, în deplin acord cu precedenta, însă mult mai complexă, mai rafinată și cu un suflu epistemic mult mai amplu – *lingvistica antropologică*: „După mai bine de cinci decenii de structuralism lingvistic și după circa trei decenii de generativism transformaționalist, precum și după alte curente lingvistice care, cu toate meritele lor, n-au explicat din limbă tot ce se poate explica prin om, lingvistica va putea intra într-un nou stadiu al ei, care s-ar putea numi *antropologic* sau *antropologist* și care ar constitui o sinteză lingvistică mai cuprinzătoare decât toate cele din trecut și de astăzi" (Ivănescu 1984: XLVI). Ivănescu formulează în acest paragraf atât o constatare cu caracter retrospectiv asupra teoriilor ce au dominat lingvistica europeană aproape pe întreg parcursul activității sale științifice, teorii pe care le-a cunoscut foarte bine și față de care s-a raportat în permanență în procesul configurării propriului demers teoretic, cât și un deziderat cu caracter prospectiv referitor la opțiunile pe care lingvistica le-ar fi putut avea la acea vreme. Putem constata la această oră că acest deziderat, deși exprimat de Ivănescu acum aproape trei decenii sub rezerva unui viitor cu valoare de prezumtiv, va avea câștig de cauză în cercetările teoretice pe care științele limbajului le vor dezvolta în deceniile ce au urmat datei la care Ivănescu făcea respectiva constatare. În plus, faptul că direcției de cercetare sugerate de Ivănescu i-au fost recunoscute certele valențe epistemice, printr-o asumare aproape în bloc de către științele limbajului a antropocentrismului ca principiu de bază în cercetările și dezvoltările teoretice contemporane, reprezintă pentru noi un argument în favoarea susținerii potențialului teoretic și, mai ales, a caracterului

BDD-A1180 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:28 UTC)

seminal pe care opera ivănesciană le probează la ora actuală. Iar acest aspect se datorează în bună măsură opțiunii teoretice pe care Ivănescu a făcut-o dintru început și pe care a urmat-o în mod constant de-a lungul întregii sale activități, și anume aceea de a vedea limba istorică drept un construct eminamente social, cu o puternică funcție comunitară și determinată în mod fundamental de factori contextuali, exteriori sistemului lingvistic. Din acest punct de vedere, opera lui Ivănescu este extrem de actuală prin raportare, de exemplu, la problematica recentă din cadrul unei direcții hibride de cercetare, cum este cea a *sociolingvisticii istorice* – un subdomeniu extrem de prolific în cadrul științelor limbajului, al cărui obiectiv principal, urmărit *avant la lettre* de Ivănescu în mai toate preocupările sale de istorie a limbii române, constă în „reconstrucția istoriei unei limbi date în contextul său sociocultural" (Hernández-Campoy, Conde-Silvestre 2012: 1) –, cercetările sale reprezentând un solid punct de plecare pentru o dezvoltare pe teren românesc a direcției menționate.

## BIBLIOGRAFIE


Ammon *et al.* 2004–2006 = Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill, *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, Tome I–III, Berlin, Walter de Gruyter.

Baylon 2002 = Christian Baylon, *Sociolinguistique: société, langue et discours*, deuxième édition, Paris, Nathan.

Boyer 2001 = Henri Boyer, *Introduction à la sociolinguistique*, Paris, Dunod.

Calvet 1998 = Louis-Jean Calvet, *La sociolinguistique*, troisième édition corrigée, Paris, PUF.

Hernández-Campoy, Conde-Silvestre 2012 = Juan M. Hernández-Campoy, J. Camilo Conde-Silvestre, *Introduction*, în idem (eds.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, Wiley-Blackwell, p. 1–7.

Ivănescu 1935 = G. Ivănescu, *Din fonetica evolutivă a limbii române (cu câteva discuții de fonetică generală)*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", II, p. 128–161.

Ivănescu 1938a = G. Ivănescu, [recenzie la] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *Limba latină*, II. *Limbile balcanice*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", V, p. 302–312.

Ivănescu 1938b = G. Ivănescu, [recenzie la] *Atlasul lingvistic român*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", V, p. 323–331.

Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras).

Ivănescu 1950 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XIII–XIV, 1946–1947 [1950], p. 403–448.

Ivănescu 1957 = G. Ivănescu, *Note etimologice. Istoria socială în serviciul etimologiei române*, în SCL, VIII, 4, p. 509–517.

Ivănescu 1975a = G. Ivănescu, *Necesitatea criticii limbii*, „Cronica", 15 (480), p. 4–5.

Ivănescu 1975b = G. Ivănescu, *Cultivarea limbii*, „Cronica", 26 (491), p. 7.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Junimea.

Ivănescu 1982 = G. Ivănescu, *Lucrări științifice*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor, Iași.





Ivănescu 1984 = G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, în vol. Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editat de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei.

Llamas *et al.* 2007 = Carmen Llamas, Louise Mullany, Peter Stockwell, *The Routdledge Companion to Sociolinguistics*, London/New York, Routledge.

Milroy, Gordon 2003 = Lesley Milroy, Matthew Gordon, *Sociolinguistics: Method and Interpretation*, Oxford, Blackwell.

Moreau 1997 = Marie-Louise Moreau (éd.), *Sociolinguistique. Concepts de base*, Bruxelles, Pierre Mardaga.

Trudgill 1974 = Peter Trudgill, *Sociolinguistics. An Introduction*, Harmonsworth, Penguin.


## SOCIOLINGUISTIC ELEMENTS IN THE G. IVĂNESCU'S WORK


### ABSTRACT

G. Ivănescu is one of the few Romanian linguists tempted to create his own system using facts, by continuously building, arguing and developing a coherent theoretic framework, proper to be amplified. His concept upon the linguistic phenomenon was ample and complex, combining the synchronic with the diachronic perspective in order to analyse linguistic aspects. A major component of the theoretic structure specific for Ivănescu is the sociolinguistic dimension which he assigns to the linguistic system. Although this component has scarcely been studied, it is obvious in his very first articles and it accompanies his linguistic work till maturity, when it receives its full development in his fundamental book, *Istoria limbii române* ['The History of the Romanian Language']. After a minute analysis of some of Ivănescu's representative works, I discovered three main sociolinguistic themes: 1) language and nation/ethnicity/race; 2) language and social class; 3) language and education/linguistic planning. I reached to the conclusion that Ivănescu can be considered a landmark in a history of the Romanian sociolinguistics, his contribution being substantial and very modern even in the contemporary conditions when the language sciences encounter an epistemic and methodological effervescent development.


**Keywords**: *G. Ivănescu, history of the Romanian language, sociolinguistics, social class, language and ethnicity.*

BDD-A1180 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:28 UTC)